

Szabolcsi Bence

(1899—1973)

A nagy törvénykeresők közé tartozott, akik a kereséssel nem kevésbé mutatnak példát, mint a törvény megtartásával, betöltésével. Az ő törvénye éppúgy fakadt a tudományból, mint a művészetből, és szükségképp erkölcsi törvénné vált, életet irányító, cselekvést sugalló, ítéletet ihlető törvénné. Szabolcsi Bence nem azt a kényelmesebb és látványosabb megoldást választotta, hogy valamely eleve kész elvrendszert vagy doktrínát érvényesítsen a zenei alkotások, a zenetörténeti jelenségek minősítésében, — az ő törvénye azért igazán élő és dialektikus, mivel az élő művészetben, a művészet és a történelem változó, mozgó valóságában ismerete föl. A történelem megértése, és abból eredően, a művészet megértése, — illetve, a műalkotás megértése révén, az embernek és az ember történelmi helyzetének, sorásnak megértése: íme, Szabolcsi Bence módszerének lényege.

Ez a módszer egyszerre műkritikai és történeti is. Szabolcsi Bence életművéből az egyoldalúság éppúgy hiányzik, mint a relativizmus, a mindent elfogadó impresszionizmus, vagy a rezignált kétkedés. Az ő törvénye: értéktörvény is, és épp ezért, kritikája az értékek, a művészi, az erkölcsi, a történelmi értékességnek olyan mértékig is megteremt, mely sohasem hagyja kárba veszni a megőrzendő, sohasem gazdálkodik felelőtlenül, és sohasem bocsátja meg a mulasztásokat és a vétkeket.

Az irodalomtudomány elsősorban a módszer, és a műfajok rugalmas, gazdag változatosságát tanulhatná el tőle. Az adatoknak, az anyagoknak azt a feltáró munkáját, melyet zenei filológiának nevezhetnénk, éppúgy megtaláljuk nála, mint a már feltárt anyag fölényes, nagy áttekintésű, folyamatokat, árnyalatokat sajátosságokat egybefogó rendszerezését. Tudományos és műkritikai munkássága ezért a zenei szövegek textológiai kuatásától kezdődően, a zenei alkotások „műszaki” elemzésén, leírásán át, a korszakok, a nagy jelenségek és teljesítmények művészi megjelenítéséig terjed. Szabolcsi Bence műfajai külön tanulmány tárgyát képezhetnének. Ezeket a műfajokat, kifejezési formákat mindig a feladat, a tárgy szabja meg. Vannak tudományos kérdések, melyeket nem lehet az esszé módszerével megragadni, — de vannak olyan elemző, rendszerező, lényegét és összefüggéseket feltáró feladatok, melyek írói feladatokká válhatnak, mert egy lélek benső valóságát, egy kor mineműségét, egy mű színeit, bonyolultságait, egzakt módon meg nem fogható titkait is éreztetni kívánják. Szabolcsi Bence nagy zenetörténetének fejezetei prózába oltott költészettel és zeneiséggel elevenítik meg a világzene korszakait és alkotásait: ez a könyv maga is zene, és zeneként kíséri, fejti ki tárgyát, akárcsak a virtuózok parafrázisai, melyek az adott témához legalább éppannyit adnak hozzá, mint amennyit kaptak tőle.

Kevéssel halála után tudtam meg, hogy Taine a kedves szerzőinek egyike volt, és utolsó hónapjaiban egy Taine-válogatáson dolgozott. Ezt az értesülést azért éreztem meglepőnek, mivel épp Taine-hez hasonló, eleve kész elvrendszerek álltak leginkább távol Szabolcsi Bencétől, — épp a Taine-i módszer gépiességétől ütött el leginkább az ő érzékeny, beleélő módszere. Mégis, Taine életművének alaposabb átgondolása vezet el bennünket Szabolcsi Bence jobb megértéséhez. Taine megérezhette módszerének élégtelenségét, és az ábrázolás, a felidézés, az írásművészet ugyanolyan teljesítményeivel próbálhatta azt ellensúlyozni, mint a pozitívizmust elfogadó írók — például Flaubert — akik végül is a kor, a társadalom, az ember pozitívista értelmezését a színek, a szinterek, az állapotok, a hangulatok, a megértések, — és a stílus, a kifejezőmód gazdag és költői pompájával egyenlítették ki. Ha Taine csak az elméletét viszi át gyakorlatba az írásaiban, ezeket ma ritkán olvassuk. De mivel kort és szokásokat, tájakat és környezeteket elevenített meg a tárgyalt művek ürügyén, művészi teljesítménye kárpótolt mindezért, amit ürügyül hagyott meg.

Szabolcsi Bence a felidézés, a megelevenítés művészetét tanulta el Taine-től, de nála a műalkotás nem ürügy maradt, hanem ugyanúgy életre kelt, mint a kor és a környezet, az „európa

virradat" Velencéje és Párizsa, a zenei klasszicizmus Bécse, a magyar rezidenciális zene Eszterházaja.

A nagy tudósok éppúgy, mint a nagy költők, nemcsak felidézik a valóságot, hanem a maguk eszményi valóságát is megteremtik, igazi honukká, melyben valóban élnek, s amelybe visszavágnak. Szabolcsi Bence megteremtette az ő európai „aranykorát”, gondolat és zene édeni összhangját, a 18. század utolsó évtizedeiben, és ott volt ő honos igazán, egész életművét ennek az álomnak és valóságnak honvágyában alkotta meg. Létezett-e valóban ez az édenkert? Ha nem létezett is, ma már visszavágyhatunk a gyepére, a fának árnyéka alá, mert Szabolcsi Bence a mi számunkra is megteremtette.

Törvénykereső volt, és törvényteremtő. Testi alkata mindig meglepett sajátos kettőségével: ez a törékeny test és ez a hatalmas, erőteljes két kéz, zongorák oktávit átfogó kezek, hárfás Dávid király kezei, melyek a hangszer húrjaiba kapnak, hogy felhangozzék az ősi zoltár. Ezek a kezek az anyagot formáló mesterember kezei is voltak, — ilyen kezek alatt született meg valamikor a Törvény, és a rend, mely amazt évezredekben át megvalósította.

Az irodalomtörténész mindig irigyelni fogja a zenetudóst, amiért ez a világszenében gondolkodik, még amikor csak a nemzeti zenét is hallja. A magyar zene évszázadai Szabolcsi Bence életművében egybeolvadnak a világszene korszakaival. Liszt Ferencre figyelve lehetetlen nem figyelnie Berliozra, Chopinre és Wagnerre. Bartókban az ő számára a pentaton ösiség éppúgy megszólal, mint a 20. század zenei forradalmának valamennyi vállalkozása. A zenetudomány átfogó általánossága Szabolcsi Bencével együttjárt a költészet főlényes értésével és birtoklásával, s különösen a magyar költészetével, melyben ő „aranykornak” Aranyt és korát érezte, s melynek égboltját éppúgy maga fölé vonta, mint a zenei klasszicizmusét. Ha pontosak akarunk lenni; ez az égbolt nagyon is széles volt, és nem csak *Toldi estéje* fért el alatta, hanem a korábbi előzmények és a napjainkig élő költemények is. Azokon a ritka és nagy alkalmakon, amikor zongora mellett láthattam, és zenei elemzéseit követhettem, legnagyobb meglepetésemet Berzsenyi *Levél-törődékének* Kodály-zenéjével keltette, korunk magyar muzsikájának egyik legszebb és legrejtelmesebb darabjával, mely Basilides Mária napjai óta csak az ő ujjai alatt támadt fel. A magyar zenét Szabolcsi Bencénél mélyebben senki sem ismerte és értette, — de a magyar költészetet is csak kevesen.

Költészet és zene, vers és dallam mély kapcsolata senki előtt nem volt oly világos, mint őelőtte, és verselemzéseink új módszereinek az ő felfedezéseivel is gazdagodniuk kellene. Alig volt olyan kutatása, melyből az irodalomtudomány következtetéseket, tanulságokat nem meríthetett volna. Egyik utolsó, nagy írása, a zenei romantika lezárultáról, az európai századvég irodalmi szimbolizmusának és naturalizmusának zenei párhuzamát idézte föl, mintegy figyelmeztetésül a tovább élő romantikára, mely az új irodalmi jelenségekkel is elkeveredik. Haydn-esszéje rámutat az 1770-es évek zenei Sturm und Drangjának azokra az újításaira, melyek a költészetben is megvalósulnak, sőt, a zenében még a költészetnél is világosabban ütköznek elő. A zenei és a költészeti jelenségek ilyen párhuzama segít megértenünk azt a gyökeres változást, az irodalomnak azt az újjászületését, mely a 18. század utolsó harmadában kezdődik el, s melynek egyik állomása a romantika. Az *Európai virradat* német kiadásának utolsó fejezetében Szabolcsi Bence még mélyebbre hatolt a 18. század zenei mozgásának tagolásába: a zenei Sturm und Drangot a század utolsó évtizedében klasszikus rend és összhang csillapítja le, míg az új század kezdetén a zene sokmindent újra magához ölel 1770-ből. Ez a tagolódási kép kulcsot szolgáltat a korszak irodalmi mozgásának megértéséhez is, hisz a költészetben hasonló módon váltja egymást a Sturm und Drang a goethei—schilleri klasszika-epizód, valamint a Sturm und Dranghoz visszanyúló romantika.

Szabolcsi Bence elhunytával is korszak zárul: Bartók és Kodály korszaka. Kettejük mellett — Tóth Aladárral — Szabolcsi Bence testesítette meg a modern magyar zene forradalmának eszméjét. Kodályról és Szabolcsi Bencéről talán a legtöbbet mondó emlémként marad meg az Akadémián tartott Haydn-émlékkülés képe, egy téli estén, a diszterem freskói alatt, amikor Szabolcsi Bence zongorán mutatja be előadásának zenei illusztrációit, — miközben a zongora mellett állva, a kottalapozó szerepét, utánozhatatlan egyszerűségével és figyelmességével, Kodály Zoltán vállalja.

Sötér István

Pais Dezső

(1886—1973)

Az érettségiző, tizennyolc éves Pais Dezsőről szülővárosa, Zalaegerszeg egyik újságírója úgy vélekedett, hogy akaratereje tekintélyes tudományos pályát ígér. Nem tévedett. Pais Dezső a huszadik századi magyar nyelvtudomány egyik legjelesebb képviselője lett. Az Eötvös Kollégium tagjaként végezte egyetemi tanulmányait századunk első évtizedében, a kollégium klasz-